

GRANICE DZIEŁ PRZESZŁOŚCI I NOWOŚCI – PROBLEM AKSJOLOGICZNY

Bonawentura Maciej Pawlicki

Politechnika Krakowska
Cracow University of Technology

Motto: „...Oto właściwości czysto rodzime, w których
są pierwiastki pełne godności a pomnikowości.”
(J. Sas Zubrzycki, 1926)
„...Nie ma czegoś takiego nieruchomego i czekającego
na zbadanie jak natura. Natura jest czymś co my
na swój sposób tworzymy.”
(L. Chwistek, 1921)

Streszczenie. Granice dzieł przeszłości i nowości są wyrazem koncepcji konstruowanych w ramach różnych kategorii sztuki, a wszystkie te dzieła łączy nieustannie natura. Tradycjoniści, głosząc pogląd o wyższości przeszłości nad teraźniejszością w historyzmie i badaniach wielkich stylów, analizowali treść dzieła wyrażoną przez określoną formę. Moderniści w dążeniu do oderwania się od przeszłości i tradycji zespolili formę z treścią, tworząc z niej integralną całość, uproszczony i silnie zgeometryzowany kontur i kształt bryły. W tym upatrywali logikę form odnajdywanych przez siebie nowatorskich prawideł sztuki. Jedni i drudzy uznawali, że dzieło powstaje w zgodzie z naturą lub jest jej odzwierciedleniem. Czy nowoczesność postuluje tworzenie ekscentrycznych form? Odpowiedzi należy poszukiwać w postawach humanistycznego modernizmu i lokalnego regionalizmu pocz. XX w.

Słowa kluczowe: modernizm, regionalizm, nowoczesność

Granice dzieł przeszłości i nowości – dzieł tradycji i nowoczesności, innowacji która już jutro staje się faktem następstw dziejów – są wyrazem koncepcji konstruowanych w ramach objaśnień metasztuki. Stanowisko to jest niezależnie od pojmowania pojęć uformowanych w ramach postaw tradycjonalizmu lub manifestów modernizmu. Wszystkie te dzieła – postacie sztuki – łączy nieustannie natura.

Tradycjoniści swój stosunek do przeszłości opierali na kryteriach ukształtowanych w pierwszej nowożytnej historii sztuki przez J. J. Winckelmanna w drugiej poł. XVIII w. Dzieło rąk ludzkich osadzone w naturze poddawane było analizie w przedziałach czasowych od sztuki antycznej ku wzniosłej, pięk-

nej i naśladowczej. Historyzm, ze swą socjologizującą interpretacją wyjaśniającą strukturę bieżących zmian społecznych, akcentujący wagę dziejów kultury zakładał, że dopóki przeszłość, dawność, tradycja zachowywała swój wzniosły rozkwit, dopóty kultywowanie dorobku przeszłej kultury jest uprawnione, bo nic nie zapowiada jej zmierzchu. Ludoznawcy i etnografowie od pocz. XIX w. wzywali do badania kultur, obyczajowości, rodzimości, obrzędów i zwyczajów. Antropologia, etnologia i etnosocjologia XX w., której przedmiotem badań jest człowiek jako społeczny twórca kultury, inspirowana poprzez badania strukturalizmu, semiotyki i fenomenologii, nawiązywała do analizowania dziejów na podłożu doświadczeń rekonstruowania kodu kulturowego i badań pojęć w zakresie metakultury.

Moderniści w dążeniu do oderwania się od przeszłości, patosu tradycji, ornamentyki i romantycznego ekspresjonizmu, powodowani manifestami Adolfa Loosa i kodeksami nowoczesności Bauhausu, zatryumfowali powstaniem dzieł mających precyzyjnie przemyślaną budowę, formę, strukturę, uproszczone i silnie zgeometryzowane kontury i kształty kubizmu, futuryzmu, konstruktywizmu, funkcjonalizmu, a także współczesnego postmodernizmu i dekonstruktywizmu. Upajali się dogmatyzowaniem zasad nowości i nowoczesności światowej awangardy. Podejmowali próby nowego spojrzenia na logikę form i niewzruszoność odnajdywanych przez siebie nowatorskich prawideł sztuki.

Kontestowanie tych dwóch kierunków rozwoju wiedzy o sztuce i architekturze podjęli przedstawiciele obu sposobów rozumienia rozwoju kultury. Wyrażali protesty, manifestowali sprzeciw, kwestionowali i podawali w wątpliwość doświadczenia twórcze nie tylko w ruchach politycznych i kwestiach religijnych, ale również w twórczości artystycznej. Zawsze jednak w zgodzie z przesłaniem płynącym od starożytności uznawali, że dzieło powstaje w zgodzie z naturą lub jest jej odzwierciedleniem. Dziedzictwo natury – zielone wzgórza okolic Chicago, motywy rozległych przestrzeni gór skalistych Kalifornii lub wzniesienia Błękitnego Pasma Appalachów w Wirginii – stawały się przestrzenią dla kreacji wielu dzieł wybitnych architektów, twórców i teoretyków międzynarodowej epoki modernizmu. Należeli do nich Louis Henry Sullivan, Frank Lloyd Wright, Walter Gropius, Louis Mies van der Rohe i in. Epoka ta pobudzała zmysł estetyczny twórców europejskiej i światowej architektury (Adolfa Loosa, Le Corbusiera), także pionierów postmodernizmu (Louisa Kahna i in.). Wright pisał, iż wspólnota elementów, takich jak: „woda, ziemia, słońce, powietrze, drewno i kamień – oto żywioły, z których tworzę”. Zaś twórczość autentyczna staje się wtedy „gdy formę i funkcję traktuje się jako i integralną całość”.

W Polsce końca XIX i pocz. XX w. postawy tradycji i nowoczesności oddziaływały także wysoce na świadomość twórców, malarzy i rzeźbiarzy. Nowe wizje wpisywano w monumentalne i pomnikowe panoramy tatrzańskich wierzchołów, łącząc doświadczenia tradycji i rodzimości, godności i pomnikowości. Wizje zapisu ponadczasowej – rzeczywistości przestrzeni – nowej architektury utrwały świadomość przez tej miary uczonych co Leon Chwistek, Jan Sas

Zubrzycki czy Stanisław Witkiewicz, którzy swe doświadczenia utrwalali w myślach filozoficznych, licznych pracach teoretycznych i twórczych realizacjach.

Leon Chwistek zbudował spójny system „teorii rzeczywistości wyobrażeń”, dając przykłady granic możliwości przedstawiania świata rzeczywistego¹. Na podłożu panującej wówczas mody formizmu, którą sam współtworzył, prezentował wizje nowatorskich fantazji architektury i nowych gigantycznych hoteli dla Zakopanego². Projekty swe, tak jak wiele szkiców architektonicznych budowli wieżowych i fantastycznych miast opierał na nowatorskich ideach społecznych wizji przyszłości, zakładając stosowanie nowych materiałów.

Projekt hotelu miał być zbudowany ze

szkła i mosiądzu, przypominających weneckie zwierciadła [...] ruchomych chodników [...] zakrzywien fasady i [...] szklanych powierzchni wielopiętrowego Placu Aeronautów [...], ażeby od pięter środkowych rozbiec się na trzy nierówne skrzydła, z których środkowe wznosi się jedną ścianą pionową w górę, podczas gdy druga opada olbrzymim łukiem od szczytu do fundamentów, boczne zaś skrzydła zwiększają się [...], całość robi wrażenie nadprzyrodzonej kryształowej róży, mającej wielką lekkość

– jak sam pisał o swoim pomysle w szkicu pt. *Miasto formistów*. W zagadnieniach współczesnej architektury akceptował artystyczny pluralizm, zakreślił ramy twórczości, które dopiero po latach wcieliły się w ramy realizacji pocz. XXI w. Ówczesne wizje stały się z biegiem lat oazą kreatywnych postaw i realizacji postmodernizmu końca XX w. Wiele takich dzieł tworzyli Oscar Niemeyer, Frank Oskar Gehry, Santiago Calatrava, Karl Moser, Hannes Meyer, Mario Botta i in.

Mario Botta, współtwórca neomodernistycznego regionalizmu w architekturze, w swych najnowszych budowlach często używa tradycyjnych materiałów, szczególnie kamień i cegłę, wplatając je do spektakularnych współczesnych form osadzonych w naturalnym krajobrazie alpejskich szczytów. O swej realizacji Botanical SPA – „Sanus per aquam”, czyli „Zdrowie przez wodę” w szwajcarskim kurorcie Berg Oase tak pisze:

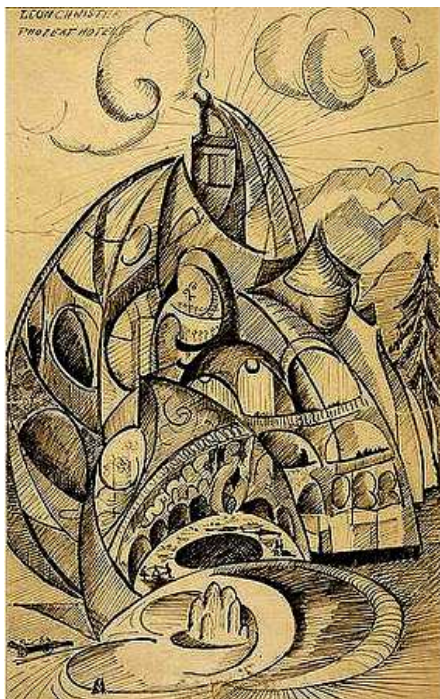
Źródło jest bardzo istotny, tak jak poświęcona przestrzeń [...] Wiele części mojej pracy nad projektem Berg Oase SPA zostało zaczerpnięte z prostoty, podstawowego składnika środowiska źródła, by móc pielęgnować ciało i ducha. Współpraca z naturą jest bardzo charakterystyczna w mojej pracy. Korzystam z naturalnych obiektów dla inspiracji. W Berg Oase SPA używam elementów takich jak śnieg, woda i góry, które odgrywają tak ważną część codziennego życia w alpejskiej Szwajcarii. Czy światło spowoduje wiele problemów? Naturalne światło żegluguje – jak struktury, które chwytają je i przerzucają promienie do budynku poniżej, pozwalają je przetransmitować przez wszystkie cztery poziomy. W nocy są też one wspaniale oświetlone i dają blask jak latarnie morskie. [...] Struktury te wystawiają swe przestrzenie, by rozświetlić mrok, bo inaczej świat nie byłby oświetlony. I, chociaż Spa jest wyrzeźbiony do góry, nie jest on całkowicie grota,

¹ L. Chwistek, *Wielość rzeczywistości*, 1921; T. Kostyrko, *Leona Chwistka filozofia sztuki*, Warszawa 1995.

² K. Estreicher, L. Chwistek, *Wielość rzeczywistości w sztuce i inne szkice literackie, ilustrowane rysunkami i akwarelami autora*, Kraków 1960; tenże: *Leon Chwistek, biografia artysty (1884–1944)*, Kraków 1971.

co jest zdefiniowane przez gładkie ściany i otwarte przestrzenie. Czy jest to wyobrażenie sanktuarium? Miejsce, aby się schronić? W tym sensie, mogłoby zostać opisane jako niedostrzegalny świat.

Oba przedstawione dzieła rozdziela bez mała 90 lat.

Ryc. 1. Leon Chwistek, projekt Hotelu w Zakopanem 1920

Fig. 1. Leon Chwistek, project of hotel in Zakopane 1920

Ryc. 2. Mario Botta, Berg Oase Botanical SPA 2006

Fig. 2. Mario Botta, Berg Oase Botanical SPA 2006

Czy nowoczesność postuluje tworzenie ekscentrycznych form? Odpowiedzi należy poszukiwać w postawach estetycznych humanistycznego modernizmu i regionalizmu pocz. XX w. Wtedy to poszukiwano nowych idei, treści dla pionierskich kreacji architektury³. Rozpatrywano zagadnienia degradacji przestrzeni publicznej miast⁴. Podejmowano próby rozstrzygnięcia trudnych zagadnień pla-

³ B. M. Pawlicki, *Zachowawczość i nowatorstwo w kształtowaniu przestrzeni architektonicznej jako alternatywa kultury XXI wieku (od dawnych filozoficznych idei do współczesnych utopii)* [w:] *Materiały Międzynarodowej Konferencji Naukowej pt. Definiowanie przestrzeni architektonicznej – Projektowanie architektury i teoria*, wyd. PK, Kraków 2002, s. 80–86.

⁴ B. M. Pawlicki, *Transformacja i eskalacja przekształceń zabytkowych miast (Tożsamość – degradacja – przyszłość)* [w:] *Przestrzeń dla komunikacji w mieście*, Zeszyty Naukowe 9/01, wyd. PK, 2002, s. 245–260.

nowania przestrzennego w skali globalnej, a także dla rozwoju społeczności lokalnych⁵. Nadal istnieje potrzeba percepcji wartości regionalnego budownictwa zabytkowego⁶, poszukiwania wzorców idealnych i tradycji rodzimych w architekturze⁷, oceny przemian architektury w środowisku regionalnym⁸ oraz badania zwrotów w spojrzeniu na sztukę kształtowania przestrzeni i sztukę tworzenia miejsc⁹.

Przyspieszone tempo zmian kulturowych i szczególnie u progu nowego tysiąclecia, unaocznia wielki problem aksjologiczny, który od początków modernizmu i tradycjonalizmu do dnia dzisiejszego wciąż poszukuje ogólnych prawd o wartości dzieł tworzonych przez współczesnego człowieka. Zadania te stają się obecnie ważnymi składnikami opisu kultury i przyszłego kierunku rozwoju zmian na lepsze, piękniejsze i wznioślejsze. Gdyby twórcy nowych projektów nie zakresłali ram dla przyszłości rozwoju kultury, czy zaistniałby postęp? Nasz stosunek do modernizmu winien, tak jak minione odniesienia do awangardy początku XX w., skłaniać do przeprowadzenia ponownej analizy cech nowatorstwa z punktu widzenia aksjologicznej oceny wartości. Czyż my sami, patrząc w przyszłość, nie upewniamy się, że nie ma nowoczesności bez wyciągnięcia wniosków z tradycji. Czy mógłby istnieć postęp, gdybyśmy nie spoglądali wstecz?

Na tej płaszczyźnie można rozstrzygać kwestie i poszukiwać odpowiedzi na pytania, ile tradycjonalizmu, a ile nowoczesności winniśmy kreować w otaczającym nas świecie XXI w. Dopóki dążymy do postępu, modernizm nie będzie zamkniętym działem w historii architektury. I tak jak tradycjonalizm, będzie stanowił nadal wyzwanie dla nowych idei.

Czy formacja intelektualna humanistycznego modernizmu nigdy się nie skończyła i trwa nadal? Myślę, że uprawniona jest pozytywna odpowiedź na tak postawione pytanie. Ten frapujący okres drzemie we wnętrzu naszej własnej psychiki, w okresach młodości i dojrzewania, w czasach gdy Adolf Loos kontestował stary świat manifestem, który dla ówczesnych twórców stał się katechi-

⁵ B. M. Pawlicki, *Stylowe oblicze miast i regionów (Od pojęcia „polis” do oblicza „globalnej wioski” jako alternatywny trend planowania przestrzennego XXI wieku)* [w:] *Materiały z Konferencji Międzynarodowej pt. Konkurencyjność miast i regionów jako problem planowania przestrzennego*, wyd. PK, Kraków 2002.

⁶ B. M. Pawlicki, *Percepcja wartości regionalnego budownictwa zabytkowego*. Mat. Konf. 14–15.10.1982 Kraków Zakopane, Ogólnopolskie Sympozjum Architektury Regionalnej (3), wyd. PK, Kraków 1982, s.46–49.

⁷ B. M. Pawlicki, *Wzorce idealne a tradycje rodzime w architekturze*. Mat. Konf. 14–15.11.1997 Drzonków, Ogólnopolskie Sympozjum Architektury Regionalnej (8), wyd. PK, Kraków 1987, s. 17–35.

⁸ B. M. Pawlicki, *Architektura perennis w środowisku regionalnym Podtatrza*. Mat. Konf. 17–19.11.1995 Poronin, nt. Pasma Gubałowskie w strukturze Podtatrza, wyd. PK, Kraków 1995, s. 86–90.

⁹ B. M. Pawlicki, *Wymiar eschatologiczny sztuki tworzenia miejsc jako umiejętność kształtowania wyobraźni i zdeteterminowany cel ludzkiej egzystencji*. Mat. Konf. 26–27.05.2006, KSW pt. Państwo, gospodarka, społeczeństwo. Kraków 2008.

zmem rewolucjonizującym pojęcie kształtu przestrzeni, pozwalającym przywoływać ideały nowych form luksusowych domów i prywatnych willi. Wśród mnogości inspiracji można jedynie wspomnieć o roli, jaką odegrał projekt willi zaprojektowanej dla potrzeb Josephine Baker, projekt przestrzeni powiązanej w dramatycznych relacjach z ówczesnym rozwojem świata i wartko biegnącym nurtem losów artystycznych tej wielkiej gwiazdy Paryża. Warto poznawać i warto badać, bo w nim zamknięta jest – być może – największa tajemnica świata, tajemnica tożsamości człowieka i ludzkiej egzystencji.

Kraków 19.10.2008

BORDERS OF CAUSES OF THE PAST AND NOVELTIES
– THE AXIOLOGICAL PROBLEM

Abstract. Borders of causes of the past and novelties are expression of the concept constructed within the confines of the different category of art, but the nature connects all these works continuously. Traditionalists predicate about superiority of the past over present in historicism and research the great styles and they analyzed the content of the work by definite form. Modernists in aspiration for rending from the past and tradition, they have clubbed form with content create the integrity building, simplified and factorial outline and shape of the lump. They looked logic of form to it and by innovatory rule of art. Both of them recognized, that work emerges in agreement with nature, or there is mirror. Do modernity postulate creation of ekscentric form? It belongs to search for the answer in postures of the humanistic modernism and local regionalism at begin of XX century.

Key words: modernism, regionalism, modernity